

Kielce, dn. 21. XII. 2022 r.

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr Kamili Barbary Farbiszewskiej-Arent pt.:

Edukacja obywatelska wychowanków schronisk dla nieletnich w kontekście działań resocjalizacyjnych. Studium teoretyczno-empiryczne,

**przygotowanej pod kierunkiem ks. dr hab. Andrzeja Łuczyńskiego, prof. ucz.
i promotora pomocniczego dr Anny Lenzion.**

(ogółem 438 stron opracowania, w tym 363 strony tekstu, 56 s. bibliografii, 2 s. spisu wykresów, 1 s. spisu tabel, oraz aneks z 11 s. kwestionariusza ankiety dla nieletnich i 5 s. kwestionariusza ankiety dla wychowawców),

przygotowanej na Wydziale Nauk Społecznych w Instytucie Pedagogiki Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II w Lublinie w 2022 roku

1. Uwagi ogólne na temat oryginalności tematu i zakresu badań

Problematyka podjęta przez mgr Kamilę B. Farbiszewską-Arent jest ważna zarówno w aspekcie społecznym jak i pedagogicznym. Poprawne zafunkcjonowanie człowieka w ogóle, a młodzieży przede wszystkim, we współczesnej przestrzeni życia społecznego, stanowi dla pedagogiki nie lada wyzwanie. Odnosi się to szczególnie do wychowania obywatelskiego, którego odzwierciedleniem w pewnym wymiarze jest edukacja obywatelska. Warto zauważyć, że pojęcia te, choć bliskoźnaczne, nie oznaczają tego samego. Ażeby dobrze wychować, trzeba ten proces poprzedzić rzetelną i odpowiedzialną edukacją. Niepokojące sygnały zawirowań w tej przestrzeni dostrzegane są wśród młodych ludzi od najwcześniejszych lat edukacji szkolnej. Nierzadko nauczyciele i wychowawcy są pierwszymi osobami rejestrującymi problemy wychowawcze swoich podopiecznych. Najgroźniejsze z nich stają się podstawą izolacji młodego człowieka od rodziny i środowiska rówieśniczego, i w następstwie tego, umieszczenie go w zakładzie resocjalizacyjnym. Schronisko dla nieletnich w obecnym stanie kumuluje młode jednostki o znacznym stopniu zagrożenia demoralizacją. Recenzowane opracowanie wpisuje się w tę problematykę i jest zwięzłym wysiłkiem przybliżenia teoretyczno-empirycznego edukacji obywatelskiej wychowanków schronisk dla nieletnich w kontekście oddziaływań resocjalizacyjnych. Warto zauważyć, że badania tej problematyki, szczególnie w przestrzeni środowiska resocjalizacyjnego należą do rzadkości. Dlatego podjęty wysiłek Doktorantki zasługuje na uwagę nie tylko ze strony recenzenta. Jest wartościowym materiałem dla osób zaangażowanych w pomoc ludziom młodym i uwikłanym w proceder niedostosowania społecznego. Jest opracowaniem teoretyczno-empirycznym wprowadzającym czytelnika w bogatą historię społeczno-polityczną o wyjątkowej głębi walorów pedagogicznych. Jego wartość nie podlega najmniejszym wątpliwościom.

Przedstawiona przez Mgr Kamilę B. Farbiszewską-Arent rozprawa doktorska wpisuje się w rozwijający się w polskiej literaturze naukowej dyskurs na temat problemu edukacji obywatelskiej w zróżnicowanych środowiskach wychowawczych, od rodziny, szkoły, Kościoła po środowiska wychowania resocjalizującego. Zaniedbania w tym zakresie wynikają nie tylko z aktualnych przesłanek społecznych. Są również sygnałem pewnych pozostałości w świadomości społecznej: z okresu dyktatury komunistycznej, czyli okresu przed- i zawirowań okresu potransformacyjnego; dramaturgii okresu II wojny światowej i okupacji niemieckiej a nawet pozostałości po 123 letnim okresie zaborów, w których Polski brakowało na mapach świata. W czasie indoktrynacji komunistycznej zakazana była edukacja patriotyczna i upamiętnianie miejsc ważnych dla powstań narodowych, szczególnie tych związanych z zaborem rosyjskim. W świadomości starszego pokolenia dobrze zakorzeniła się pamięć tamtych działań, ale czy ma to swe odzwierciedlenie w realiach obecnej rzeczywistości? Bogaty materiał wypełniający część teoretyczną opracowania dobrze dokumentuje sytuację społeczeństwa polskiego zdominowanego przez obcą kulturę. Co więcej, ówczesne pozostałości, po wejściu Polski w nową rzeczywistość po 1989 roku, zderzyły się z nowymi problemami odnajdywania siebie w nowym układzie społeczno-politycznym. Przemiany nastąpiły tak szybko i nieoczekiwanie, że w pewnym momencie dostrzeżono brak przygotowania i nienadażanie za ich tempem. Pojawiające się tu i ówdzie pewne resentymenty za przeszłością zdają się być tego odzwierciedleniem. W takiej oto atmosferze zwrócona została uwaga na wyjątkową wartość pedagogiczną jaką wyznaczają treści edukacji obywatelskiej.

Podjęcie przez Doktorantkę zarysowanej w tytule problematyki przemawia dobitnie na Jej korzyść i zarazem na rolę Promotora i Promotora Pomocniczego, którzy znakomicie wywiązali się z zadania stojącego przed nimi. Zwrócono najpierw uwagę, że problemy z wychowaniem obywatelskim nie znajdowały dotąd właściwego zainteresowania. Brakowało i nadal brakuje rozpoznawania tej problematyki w piśmiennictwie pedagogicznym. Szczególnie w przestrzeni wychowania resocjalizującego. Brakuje systematycznie prowadzonych badań w tym zakresie nad przemianami świadomości, jej dynamiki i kierunku. Recenzowane opracowanie zaistniało niemal równocześnie z działaniami ogólnospołecznymi ukierunkowanymi na „czyszczenie” przestrzeni społecznej z pozostałości postokupacyjnej czy zaborczej. I tu nie chodzi wyłącznie o materialne ich wersje. Jeszcze więcej od tychże, jest do uporządkowania w przestrzeni kulturowej i duchowej. Nie jest to łatwe przy równoczesnym oddziaływaniu zróżnicowanych ideologizmów, którymi atakowane jest obecne społeczeństwo polskie, zarówno z Zachodu, jak też nadal ze Wschodu.

Recenzowane opracowanie pierwszorzędnie wpisuje się w przestrzeń badawczą edukacji obywatelskiej. Stanowi przede wszystkim asumpt do profesjonalnych badań empirycznych o charakterze progresywnym i ukierunkowanym na wszystkie grupy społeczeństwa polskiego; oraz o charakterze porównawczym z doświadczeniami innych krajów w Europie i nie tylko. Na uznanie zasługuje ten ich aspekt, który w efekcie całego przedsięwzięcia badawczego prowadzi do zmiany i ulepszenia badanej rzeczywistości. Innymi słowy chodzi o ożywienie samej świadomości obywatelskiej, ale równocześnie o rozwój życia obywatelskiego, o mądre budowanie w podopiecznych odpowiedzialnej osobowości obywatelskiej. Założenia te, choć rozłożone w poszczególnych rozdziałach opracowania, wyraźnie wskazują na mądrość i doświadczenie organizatora i realizatora zarazem, a także osób nadzorujących cały proces koncepcyjno-realizacyjno-efektywny opisywanych badań.

Biorąc pod uwagę kryterium ważności społecznej i pedagogicznej recenzowanego opracowania, mogę stwierdzić, że Autorka z jego realizacji wywiązała się należycie. Wzbogaciła dotychczasowy dorobek w przedmiotowej problematyce przez: nowatorskie ujęcie prezentowanych i analizowanych zagadnień, umiejętną i komunikatywną narrację, prezentację bogatego kontekstu historycznego, rzetelną analizę dokumentacji prawnej i

charakterystykę instytucji resocjalizacyjnych oraz interesującą procedurę badawczą. Istotne znaczenie całego przedsięwzięcia dostrzegam w odniesieniu do praktyki wychowawczej i resocjalizacyjnej. Autorka dała temu wyraz w zaproponowaniu konkretnych działań o charakterze konstruktywnych, atrakcyjnych i skuteczniejszych działań wychowawczych z wykorzystaniem najnowszych narzędzi i sposobów komunikowania się z treściami o charakterze kulturowym, sportowym, duchowym, zdrowotnym i in. Jest to walor pracy, który musi być dostrzeżony, przynajmniej przez fakt, że resocjalizacja na obecnym poziomie w kontekście edukacji obywatelskiej i nie tylko, ma wiele do życzenia.

Treść recenzowanej rozprawy jest zgodna z tytułem. Dobrze dobrane problemy przybliżają obszar poszukiwań badawczych zorientowanych wokół zasadniczego problemu głównego rozprawy odnoszącego się do edukacji obywatelskiej w przestrzeni resocjalizacyjnej. Co do poprawności postawionych problemów można zaznaczyć, że są poprawnie skonstruowane. Podobną opinię kieruję pod względem przyjętych hipotez badawczych (zarówno hipotezy głównej, jak też szczegółowych).

Uważam, że są to problemy wartościowe dobrze skonfigurowane z treściami działań operacyjnych, w ramach których realizowana jest edukacja obywatelska. Jej usytuowanie w przestrzeni placówek resocjalizacyjnych stało się wyzwaniem nietrywialnym i zarazem doniosłym. Środowisko to bowiem wymaga wyjątkowych predyspozycji zarówno wychowawczych jak również badawczych w odniesieniu do kwestii, które rozpoznają, i które ogarniają swą aktywnością pedagogiczną. Internalizacja wartości obywatelskich stanowi poważny problem w środowisku edukacyjnym powszechnie realizowanym przez szkolnictwo. Natomiast w środowisku resocjalizacyjnym przyjmuje postać wyzwania szczególnego. Kumulują się w tym miejscu treści o charakterze wyjątkowo interdyscyplinarnym, przebiegającym od umiejętności diagnostycznych w przestrzeni zdrowotnej, psychologicznej i społecznej, poprzez profesjonalną reedukację i resocjalizację zakładową, po umiejętne wprowadzanie podopiecznych w otwartą przestrzeń życia społecznego. Wydawać by się mogło, że recenzowane opracowanie nie zawiera w sobie treści o charakterze nowatorskim. Jest to mylne spostrzeżenie, ponieważ edukacja obywatelska w przestrzeni resocjalizacyjnej – w badaniach pedagogicznych nie była dotąd empirycznie dostrzeżona. Zatem zwrócenie uwagi na ten fakt i ulokowanie badań w zasygnalizowanej w tytule opracowania przestrzeni schronisk dla nieletnich zasługuje na szczególną aprobatę i wysoką ocenę. Ponadto, pomijając jakość badanej reprezentacji, czyli środowisko wyjątkowo trudne dla badań naukowych, udało się Autorce zgromadzić materiał (choć niewielki, ale reprezentatywny – ok. 60 na 450 miejsc w takich placówkach) wartościowy poznawczo i rejestrujący obraz świadomości nieletnich i postaw względem treści edukacji obywatelskiej prowadzonej wobec nich. Zatem wartość postawionych problemów badawczych ma tu swe uzasadnienie. Są to pytania badawcze skonfigurowane z działaniami praktycznymi. Ich znaczenie dla ogólnego dyskursu jest niewątpliwe. Wnosi bowiem w przestrzeń naukową nową wiedzę, ubogacając tym samym dyskurs mogący być dobrym asumptem do dalszych poczynań badawczych tej problematyki. Może również stanowić podstawę do skutecznych oddziaływań pedagogicznych w przestrzeni resocjalizacyjnej. Przedstawiona do recenzji dysertacja zasługuje na szczególną uwagę ponieważ podejmuje wyjątkowo ważny temat i opiera się na równie wyjątkowo pokaźnym materiale teoretycznym i empirycznym poddanym dość ciekawej analizie. Poza tym, studium zostało zrealizowane w szczególnych warunkach społeczno-gospodarczo-polityczno-zdrowotnych, jak również w sytuacji wyjątkowych napięć w przestrzeni międzynarodowej i światowych zawirowań, z coraz większym zagrożeniem wojną nuklearną, które odśloniło swe dramatyczne oblicze szczególnie po napaści Rosji na Ukrainę w 2022 roku.

2. Metodologiczny aspekt rozprawy oraz jakość analiz i wniosków badawczych

Przedmiotem zainteresowania Doktorantki jest edukacja obywatelska nieletnich niedostosowanych społecznie i przebywających w schroniskach dla nieletnich. Problem wzrostu zachowań aspołecznych w środowisku społecznym, na przestrzeni ostatnich lat zmusza – w przekonaniu Doktorantki – do głębszej analizy i szukania przyczyn, którym można się przeciwstawić przez profesjonalne oddziaływania resocjalizacyjne. Autorkę zaniepokoił fakt niewielkiej ich skuteczności. Edukacja obywatelska posłużyła jako ważny w tym zakresie asumpt dla zmiany tej sytuacji w kierunku „...poprawnego włączenia nieletnich sprawców czynów zabronionych w ramy zdrowego funkcjonowania, przy czym resocjalizacja ma za zadanie przystosować nieletniego do wypełniania obowiązków społecznych, zaś edukacja obywatelska (...) wdraża go do przestrzegania prawa, ale także wpływa na stopień jego identyfikacji ze strukturą narodową i państwową” (s. 311-312). Fakt (podyktowany obserwacją spadku roli wartości patriotycznych wśród współczesnej młodzieży, a zwłaszcza wśród nieletnich trudnych, z rodzin i środowisk patologicznych – s. 312) ten posłużył Jej do skonstruowania kilku problemów i hipotez, z których podstawowe głoszą: „jak realizowana jest edukacja obywatelska w ramach procesu resocjalizacji wychowanków schronisk dla nieletnich” – problem główny (s. 314), oraz „Zakłada się, że edukacja obywatelska w procesie resocjalizacji wychowanków schronisk dla nieletnich realizowana jest głównie w oparciu o działania zmierzające do uświadomienia im konieczności przestrzegania w życiu norm społecznych i budzenia ich wrażliwości na wartości oraz wdrażanie ich do aktywnego udziału w życiu społecznym i kulturalnym” (s. 314). Zarysowanym problemom i hipotezom badawczym odpowiadają przyjęte szczegółowe wyznaczniki. Autorka zaznaczyła, że na potrzeby realizacji wyznaczonego zadania wykorzystwała metodę sondażu diagnostycznego oraz posłużyła się badaniami ilościowymi z elementami badania jakościowego (s. 317). Jako narzędzie badawcze zastosowała autorski kwestionariusz ankiety w dwóch wersjach – jednej dla wychowawców (16 pytań) i jednej dla wychowanków (31 pytań) – pytań podzielonych na grupy – wyznaczanych wartości, działań resocjalizacyjnych, edukacji obywatelskiej i życia społeczno-kulturowego (s. 317). Istotą całokształtu przeprowadzonych badań stało się sprecyzowanie ich celów, z których w przypadku celu poznawczego założyła poznanie postaw społecznych oraz sposobów ich wyrażania przez wychowanków; poznanie metod i form realizacji edukacji obywatelskiej; założyła ponadto usystematyzowanie wiedzy na temat tej edukacji i wskazanie na potrzebę jej implementacji w procesie resocjalizacji. Ważne w tym miejscu, co należy podkreślić, jest wskazanie celu praktycznego urealnającego możliwości i sposoby systemowego realizowania edukacji obywatelskiej wobec nieletnich w procesie ich resocjalizacji (s. 313).

Biorąc pod uwagę przedmiot i cele badań oraz problematykę badawczą trzeba zaznaczyć, że zostały zrealizowane z należytą starannością i ze znacznym wysiłkiem intelektualnym.

Układ treści pracy jest prawidłowy i nie budzi większych zastrzeżeń. Na jej strukturę składa się siedem rozdziałów. Pierwszych pięć stanowi teoretyczną podstawę podjętej problematyki. Kolejne natomiast przedstawiają: metodologię badań, charakterystykę terenu i grupy badawczej (Rozdział VI), gdzie ta ostatnia podzielona została na grupę wychowanków i wychowawców; oraz prezentację i dyskusję uzyskanych wyników (Rozdział VII pt. *Edukacja obywatelska w procesie resocjalizacji wychowanków schronisk dla nieletnich*). Poszczególne rozdziały mają poprawną strukturę wewnętrzną. Ich treść w poszczególnych podrozdziałach jest logiczna i od strony lingwistycznej poprawna. Daje to przeświadczenie, że Autorka dobrze opanowała warsztat umiejętnego przedstawiania omawianych zagadnień. Godna podkreślenia jest też sprawa przestrzegania proporcji objętości treści w poszczególnych rozdziałach i podrozdziałach części teoretycznej z odpowiednimi treściami w rozdziałach części metodologicznej i analitycznej rozprawy. Treści usytuowane w rozprawie są poprawnie

dokumentowane dobrze dobranymi odwołaniami w zdecydowanej większości do opracowań naukowych oraz w niektórych przypadkach popularnonaukowych. W przestrzeni narracyjnej zasługuje na uwagę umiejętność odwoływania się do wartości literackich o szczególnej doniosłości pedagogicznej (m.in. satyra S. Piaseckiego, *Zapiski oficera Armii Czerwonej* – s. 51-52).

Analiza empiryczna przedstawiona w opracowaniu ma uporządkowaną postać. Jest zgodna z przyjętymi problemami badawczymi. Ich kolejność została przedstawiona w sposób przemyślany i logiczny. W odniesieniu do badań ankietowych ich wyniki zostały przybliżone w postaci wykresów i tabel poddanych opisowi statystycznemu. We wstępie widać już dobre przygotowanie Autorki do realizacji opracowania o zasygnalizowanej w tytule problematyce. Zarysowała w tym miejscu dość jasno uzasadnienie swego zainteresowania badawczego i wyboru tematu pracy. Zwróciła uwagę również na przedmiot realizowanych badań. Opisana we wstępie chronologia działań badawczych pozwala dostrzec priorytety kolejnych poczynań o ważnym znaczeniu dla teorii i praktyki pedagogicznej. W Rozdziale I (s. 14-70) Autorka skupiła się na problematyce edukacji obywatelskiej w świecie, ważnej nie tylko dla wychowanków, ale również dla społeczeństwa i państwa. W sześciu podrozdziałach omówiła genezę i rozwój tej edukacji w starożytności; cnoty obywatelskie w chrześcijaństwie; nowożytny obraz tej edukacji; współczesne ich koncepcje; edukację obywatelską w społeczeństwach wielokulturowych oraz jej znaczenie w wychowaniu młodzieży.

W Rozdziale II (s. 71-122) zarysowano istotne elementy charakterystyczne dla edukacji obywatelskiej w Polsce od średniowiecza po integrację europejską a w tym jej sytuację do końca XIX wieku, w całym XIX wieku, w II Rzeczypospolitej oraz w okresie ludowym i postkomunistycznym. Kluczowe znaczenie dla całokształtu opracowania mają treści Rozdziału III (s. 121-183) dotyczące edukacji obywatelskiej we współczesnej Polsce. Mamy w tym miejscu zagadnienia przybliżające obraz tej edukacji w polskim systemie oświaty; jej odniesienia wobec młodzieży niedostosowanej społecznie; aktywność i postawy obywatelskie młodzieży polskiej; oraz perspektywy rozwoju edukacji obywatelskiej w Polsce, które to problemy razem wzięte dają interesujące tło dla przeprowadzonych badań. Przybliżają realia oddziaływań wychowawczych i resocjalizacyjnych realizowanych w placówkach resocjalizacyjnych jakimi są schroniska dla nieletnich. Ich odzwierciedlenie znajdujemy w podrozdziałach Rozdziału VII prezentujących wyniki badań nt. postaw obywatelskich badanej reprezentacji (7. 1); udział nieletnich w programach resocjalizacyjnych zawierających elementy edukacji obywatelskiej (7. 2); stosunek badanych względem kultury narodowej i kształtowanie postaw prospołecznych (7. 3); lokalizacja placówek a resocjalizacja nieletnich (7. 4). Doktorantka umiejętnie wykorzystała treści o charakterze teoretycznym do ich zastosowania w empirii.

Z treściami Rozdziału III korespondują zagadnienia opisane w Rozdziale IV (s. 184-273) na temat podstawowych założeń resocjalizacji nieletnich. Znaleźć tu można rys dziejów resocjalizacji nieletnich w Polsce i Europie; prawne i organizacyjne podstawy resocjalizacji nieletnich w Polsce; oraz skuteczność działań resocjalizacyjnych wobec nieletnich. Z kolei Rozdział V zatytułowany *Wychowawczy i resocjalizacyjny charakter schroniska dla nieletnich* (s. 274-310) wprowadza czytelnika w genezę i rozwój schronisk dla nieletnich w Polsce; przybliży zasady prawne i organizacyjne ich funkcjonowania; opisuje programy profilaktyczne i resocjalizacyjne realizowane w tych placówkach; charakteryzuje wychowanków w nich przebywających w kontekście przestrzeni społecznej i kulturalnej.

W rozdziałach tych Autorka skupiła się na resocjalizowanej młodzieży ze schronisk dla nieletnich zaznaczając, i w tym kontekście zgadzam się z Jej stwierdzeniem, że: „... działania resocjalizacyjne schronisk dla nieletnich uznaje się za dość skuteczne w całościowym procesie przywracania zdemoralizowanych dzieci społeczeństwu. Opuszczający je nieletni mają w sporej części trwale wpojony właściwy światopogląd i system wartości, jednak starcie

ze światem zewnętrznym jest dla wielu z nich testem, którego nie potrafią przejść. O ile resocjalizacja działa dobrze, nieskuteczny jest system wspierania nieletnich po zakończeniu pobytu w instytucjach opiekuńczych” (s. 310).

W Rozdziale VI dysertacji mamy naświetlone założenia metodologiczne i organizacyjne przeprowadzonych przez Doktorantkę badań. Część ta jest poprawnie nakreślona i przybliży jasno sprecyzowane stanowisko badawcze w odniesieniu do badań ilościowych. Na uwagę zasługuje poprawność sformułowania przedmiotu i celu badań. Przedmiot został określony jako fakt, iż „... edukacja obywatelska i resocjalizacja stanowią podstawowe mechanizmy wykorzystywane przez społeczeństwo w wysiłkach zmierzających do ponownego włączenia nieletnich sprawców czynów zabronionych w ramy zdrowego funkcjonowania, przy czym, jak zaznaczono wyżej, resocjalizacja ma za zadanie przystosować nieletniego do wypełniania obowiązków społecznych, zaś edukacja obywatelska (...) wdraża go do przestrzegania prawa, ale także wpływa na stopień jego identyfikacji ze strukturą narodową i państwową” (s. 311-312). Problem główny pracy odzwierciedla pytanie, jak realizowana jest edukacja obywatelska w ramach procesu resocjalizacji wychowanków schronisk dla nieletnich? Sformułowane problemy szczegółowe poprawnie skonfigurowano z hipotezami.

Wśród badanych treści ważną rolę odgrywają ponadto oddziaływania wychowawcze personelu placówek poprawnie wkomponowane i wykorzystane w koncepcji i procedurze badawczej recenzowanej dysertacji. Uzyskane w ten sposób wyniki ukazują faktyczny obraz roli wychowawców w działaniach naprawczych i organizacyjnych, ich zaangażowanie i odpowiedzialność za realizowane przedsięwzięcia (s. 327-353). Znajduje to swe odzwierciedlenie w realizacji głównego celu badań, który w układzie całościowym nie budzi zastrzeżeń, jest nim bowiem w wersji operacyjnej „ukazanie znaczenia i sposobów realizacji edukacji obywatelskiej wychowanków schronisk dla nieletnich w kontekście podejmowanych wobec nich działań resocjalizacyjnych”. Dla realizacji celu poznawczego Autorka przyjęła poznanie postaw społecznych oraz sposobów ich wyrażania, metod i form realizacji edukacji obywatelskiej przez badaną reprezentację. Dla realizacji celu teoretycznego przyjęła zgodnie z założeniem usystematyzowanie wiedzy na temat edukacji obywatelskiej i wskazanie na potrzebę jej implementacji w procesie resocjalizacji. Natomiast dla realizacji celu praktycznego wskazała na możliwości i sposoby systemowego realizowania tejże edukacji.

Dla lepszej komunikatywności i zarazem precyzyjności badań można było obok celu głównego, wskazać cele szczegółowe skorelowane z pytaniami szczegółowymi. Propozycja ta nie deprecjonuje przyjętej przez Autorkę koncepcji badawczej. Może być raczej propozycją do zastanowienia się nad tym przy kolejnych wysiłkach badawczych w przyszłości.

Warte podkreślenia zasługuje poprawne uzasadnienie doboru próby badawczej. Badaniami objęto wszystkie czternaście, działających w początku roku 2021 w Polsce, schronisk dla nieletnich. W tym czasie przebywało w tych placówkach około 60 wychowanków ze względu na epidemię CoViD-19. Przez wzgląd na pandemię, kontakt z badanymi miał charakter korespondencyjny. W badaniach wzięło udział 62 wychowanków i 42 wychowawców. Ważną rolę w opisie i uzasadnieniu badanej reprezentacji w badaniach odgrywa zestawienie, jakie przedstawiono w dysertacji na stronach 318-320.

W Rozdziale VII Doktorantka prezentuje i analizuje wyniki swoich badań. Zgromadzony materiał jest uporządkowany, interesujący i wartościowy poznawczo. W pięciu podrozdziałach noszących tytuły: *Postawy obywatelskie nieletnich* (7. 1), *Udział nieletnich w programach resocjalizacyjnych zawierających elementy edukacji obywatelskiej* (7. 2), *Stosunek badanych nieletnich do kultury narodowej i kształtowanie postaw prospołecznych* (7. 3), *Lokalizacja placówek a resocjalizacja nieletnich* (7. 4), *Weryfikacja hipotez badawczych i wnioski dla praktyki resocjalizacyjnej* (7. 5), przedstawiono wyniki i ich analizę oraz wnioski i postulaty z nich wypływające.

Z weryfikacji ostatniej hipotezy wynika, że wychowankowie schronisk dla nieletnich przejawiają niewielkie zainteresowanie edukacją obywatelską realizowaną w ramach programów resocjalizacyjnych (s. 355). Ma to swe przełożenie na skonstruowane wnioski, które ujawniają faktyczny obraz rzeczywistej implementacji treści edukacji obywatelskiej przez osoby resocjalizowane, pomimo ogromnego wysiłku pedagogicznego kadry badanych placówek. Na podstawie analizy zgromadzonego materiału empirycznego Autorka trafnie podsumowuje wyniki badań, formułuje interesujące wnioski i wysuwa następujące postulaty poprawy, opierając się na zasadzie, że łatwiej i zarazem skuteczniej dla wychowania resocjalizującego jest wykorzystywanie przejawianego potencjału (zdolności) do wywoływania zmian behawioralnych, niż podejmowanie prób zmian negatywnych postaw u osób zdemoralizowanych. Są to następujące postulaty poprawy:

- Poprawa w zakresie postaw patriotycznych – wykazano, że u badanych brakuje nie tyle wzorców, co motywacji do działania;
- Poprawa w zakresie postaw społecznych i wiedzy obywatelskiej – jest ona uzależniona od wychowawców i ich podopiecznych, ale w pierwszym rzędzie na szczeblu lokalnym z koniecznością opanowania umiejętności zafunkcjonowania w tym środowisku po opuszczeniu zakładu (przyswojenie jego reguł i zasad: uprzejmości, grzeczności i hierarchii). Działania wychowawcze z wykorzystaniem pracy i jej etosu dla bezkonfliktowego „zainstalowania” w aktywność zawodową. Uaktywnienie w strukturach organizacji pozarządowych idei angażowania w swych strukturach byłych wychowanków schronisk (placówek resocjalizacyjnych);
- Ulepszenie oferty zajęć aktywizujących – współpraca z innymi instytucjami zajmującymi się opieką nad osobami potrzebującymi, przyrodą czy zwierzętami. Zwiększenie różnorodności i liczby ofert zajęć wzbogacających i uatrakcyjniających nudne czasem zajęcia edukacyjne;
- Indywidualizowanie postępowania resocjalizacyjnego – na faktycznym poziomie mechanizm niedoceniany i często pomijany, uwidocznił skalą Likerta. Indywidualizacja ta umożliwi dopasowanie odpowiednich metod i technik oddziaływania oraz maksymalizację oczekiwanych efektów wychowawczych (ss. 356-361).

Jest to wyraźny sygnał dla prakseologii wychowawczej w tym zakresie na najbliższą i odleglejszą przyszłość. „Główny wniosek z pracy jest taki, że konieczne jest rozwijanie wieloaspektowości działań zmierzających do resocjalizacji i reedukacji obywatelskiej nieletnich zdemoralizowanych, jak również to, że prowadzona jest ona w sposób planowy, w ramach programów resocjalizacyjnych, jak też w sposób codzienny, w ramach zajęć i działań wychowawczych. Szczególnie intensywna jest ona w okresie świąt narodowych, kiedy stosuje się w jej realizacji liczniejsze i bardziej zróżnicowane mechanizmy, w tym projekcje filmowe i akademie” (s. 357). Zwrócenie uwagi na bardziej zindywidualizowane formy oddziaływań resocjalizacyjnych zdaje się być wyzwaniem-postulatem dla dalszych oddziaływań ze strony wychowawców.

Autorka, w sposób kompetentny i dojrzały prezentuje wyniki uzyskanych badań. Odpowiedzialnie i komunikatywnie przybliżyła treści doniosłe przede wszystkim dla operacyjnej działalności wychowawczej w ramach oddziaływań resocjalizacyjnych realizujących treści przedmiotowe edukacji obywatelskiej. Warto zaznaczyć, że jest to ważny argument dla pozytywnej oceny całego wysiłku badawczego. Analiza zebranego materiału pozwala dostrzec, że Autorka przyjęła w poszczególnych rozdziałach taką koncepcję, że w pierwszej kolejności opisała procentową prezentację wyszczególnionych kategorii (wg zmiennych uwidocznił w poszczególnych wykresach), następnie interpretuje wyniki co do biernego czy aktywnego uczestniczenia w badanej kategorii aktywności obywatelskiej. W

tym miejscu można było dokonać bardziej pogłębionych analiz uzyskując tym samym bogatszy zestaw informacji dla zwielokrotnienia wniosków.

Analiza teorii pozwala dostrzec pewne prawidłowości uwidocznione w przekazie. Objęła bowiem uzasadnione merytorycznie zagadnienia. Autorka prowadzi ją od pojęć dotyczących bezpośrednio i pośrednio edukacji obywatelskiej, historii jej realizacji w przestrzeni społecznej od czasów najdawniejszych, poprzez zawirowania z tym związane po jej realizację w często dramatycznych sytuacjach np. utraty niepodległości (zabory i okupacje), transformację ustrojową i włączenie w ramy Unii Europejskiej, ale także omawia specyfikę działania ustawowych podmiotów w świetle obowiązujących przepisów oraz słusznie poświęca sporo miejsca aspektom prawnym.

Z kolei oceniając układ całości kształtu opracowania, czyli formalną jego stronę, zauważyć trzeba, że spełnia ono podstawowe standardy. Ma prawidłową strukturę a treści poszczególnych rozdziałów i podrozdziałów są odpowiednio i proporcjonalnie ustrukturalizowane. Przypisy wraz ze spisem treści, wstępem i zakończeniem, a także z bibliografią i aneksem, są należycie wykonane i poprawnie usytuowane. Wśród usterek jakie tu dostrzeżono to liczne literówki, czasem skomplikowana stylistyka a także pewne uchybienia gramatyczne i logiczne.

Warto zaznaczyć, że wiele wykreowanych przez Autorkę postulatów to cenne wskazówki nie tylko dla aspektu badawczego, ale również dla kontekstu ogólno-wychowawczego w ramach pedagogiki resocjalizacyjnej. W tym właśnie aspekcie widziałbym osiągnięcie pewnego celu prakseologicznego wpisującego się jako wyraźny wkład w ogólny dyskurs na temat edukacji obywatelskiej w resocjalizacji.

Na podstawie całościowej analizy zgromadzonego materiału empirycznego można stwierdzić, że Autorka poprawnie wywiązała się z podjętego zadania. Trafnie podsumowuje wyniki badań i konstruktywnie przedstawia wiele interesujących wniosków. Godne uwagi są propozycje nieustannego poszukiwania nowatorskich rozwiązań dla realizacji edukacji obywatelskiej w aktualnej rzeczywistości społeczeństwa polskiego.

Uwagi

Recenzowana praca nie jest wolna od pewnych uchybień i braków, na co zwrócono uwagę powyżej. Dla przykładu mogę przypomnieć niektóre z nich:

1. W rozprawie jest wiele niefortunnnych sformułowań, błędów stylistycznych, gramatycznych, literówek i in., które należałoby usunąć w przypadku podjęcia decyzji o przekazaniu opracowania do publikacji, na co bez wątpienia zasługuje.
2. W zdecydowanej większości w przypisach, jak również w bibliografii Autorka nie zamieściła wydawnictw. Dawniej istniał taki wymóg, ponieważ stanowi ta informacja o pewnej orientacji co do dynamiki rozwoju instytucji wydawniczych w naszym kraju.
3. Ze względu na doniosłość podjętej problematyki oraz na znaczne zaniedbania z tym związane, recenzowane opracowanie zasługuje na udostępnienie szerszemu odbiorcy. Po odpowiedniej i wnikliwej weryfikacji oraz pewnej modyfikacji układu całościowego można przygotować całość do opublikowania. Praca jest pierwszorzędym wyznacznikiem dla dalszych badań naukowych nad edukacją obywatelską we wszystkich innych środowiskach życia społecznego. Możliwości badawcze nie muszą się koncentrować wyłącznie na polskiej rzeczywistości. Mogą być przyczynkiem do badań porównawczych przynajmniej z krajami sąsiadującymi.

Wniosek końcowy

W konkluzji można zaznaczyć, że poziom przedstawionych analiz zarówno teoretycznych jak i empirycznych jest zadowalający i spełniony na podstawowym poziomie wymagań stawianych tego typu opracowaniom. Szczególnie docenić należy to, że Autorka

konsekwentnie zrealizowała zarówno cel teoretyczny, jak również cel praktyczny, zaproponowała autorski program dotyczący poprawy jakości funkcjonowania oddziaływań resocjalizacyjnych, ubogaconych o treści edukacji obywatelskiej w Polsce, szczególnie w odniesieniu do wychowanków schronisk dla nieletnich.

Pragnę zaznaczyć, że doceniam wysiłek badawczy Autorki, jako kandydatki do przyszłej praktyki zarówno badawczej jak również, a może nawet bardziej wychowawczej. Mam nadzieję, że zarysowane uwagi krytyczne w tej recenzji posłużą konstruktywnie do dalszych wysiłków własnego, zarówno zawodowego jak też osobistego, rozwoju.

Podsumowując mogę stwierdzić, że przedstawiona do recenzji rozprawa doktorska mgr Kamili Barbary Fabiszewskiej, pt. *Edukacja obywatelska wychowanków schronisk dla nieletnich w kontekście działań resocjalizacyjnych. Studium teoretyczno-empiryczne*, stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego. Autorka wykazała się dobrą wiedzą pedagogiczną oraz sumiennością w realizacji niełatwego przedsięwzięcia. Dlatego uważam, że Kandydatka spełnia wymagania ustawowe zawarte w art. 13 ust. 1 Ustawy z dnia 14 marca 2013 r. o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki (Dz. U. Nr 65, poz. 595, z późn. zm.), dla stopnia doktora nauk społecznych we właściwym stopniu. Popieram więc dopuszczenie Jej do dalszych etapów postępowania w przewodzie doktorskim.

Dr hab. Tadeusz Sakowicz, prof. UJK

Kielce, dn. 21 grudnia 2022 roku.

